

Otázka viny a smysl

Případ č. 22

Velmi vážně hleděl soudce na příšerné fotografie, které ležely na stole před ním a které zobrazovaly čtyřiapátileté dítě ležící na břišku s těžkými popáleninami na zádech. Cervené spálené maso ukazovalo zřetelné obrysy oválného otisku na těle. Soudní síň byla plná posluchačů, četní svědkové už vypovídali. „Chcete se už konečně přiznat k činu?“ zeptal se soudce mladé ženy před ním. Žena váhala a nakonec zašeptala v těžce srozumitelné lánané němčině: „Ano, já jsem ho spálila. Žehličkou.“ a potom omdlela. Soud oznámil rozsudek: matce bude odňato právo starat se o své dítě, které týrala, a ona sama musí na dva roky do vězení.

Byly zde ale náznaky a fakta z jejího života, ze kterých se dalo vyvodit, že tato mladá žena je sice plně zodpovědná za svůj čin, ale že je ještě jaksi nezralá a psychicky ne docela zdravá. Proto se soudce probojoval k nezvyklému rozhodnutí: odložil trest vězení na osvědčení s podmínkou, že se ona mladá matka musí po čtyři roky podrobovat psychoterapeutickému léčení, což musí vždy dokázat odpovídajícím potvrzením. Pokud by přerušila kontakt s psychoterapeutem, musí si trest odsedět.

Nový poručík dítěte mě před rokem a půl požádal¹⁵, abych převzala tuto matku do své péče, jak to požadoval soud, zatímco dítě bylo zaopatřeno v dětském domově. Mám tedy ještě dva a půl roku čas formovat tuto ženu tak, aby se stala pozitivním členem lidské společnosti, brzdí její záchvaty přehřívání, normalizovat její vztah k rodině a zacházet s dětmi a v neposlední řadě ji nechat se nad svou vinu povznést, místo aby se od ní nechala rozdírat. To není žádná lehká práce a je to velká zodpovědnost, neboť kdo garantuje, že se tento čin nebude opakovat navzdory mnohým psychologickým pohovorům, ať už při návštěvách dítěte, či vůči jiným osobám nebo také po dlouhé době. Kdo jednou tak sadisticky a surově trápil bezbrannou oběť, ten by to mohl zase udělat.

Vina – jaké to strašné utrpení, vyvolané sice sebou samým, přesto však o nic méně bolestné, nýbrž naopak! Že toto utrpení nebylo nutné – ano, mohlo mu být zabráněno – to dělá celou věc ještě trpčít. Vina – nespočetná dramata se zabývala tímto tématem, protože prakticky shrnuje celou tragedii

člověka do jednoho slova. Trpět a umřít, to umí i zvířte, ale provinil se, to umí pouze homo sapiens, to je jedno z jeho stigmat „po vyhnání z ráje“.

Od té doby, co psychoterapie začala sebe sama vnímat jako vědu, kterou je nutno brát vážně, zabývala se nepřetržitě problémem viny a přesto musíme říci, že dodnes nedospěla k nějakému jednotnému výsledku. Přitom věnovala celé své badatelské úsilí otázce, kolik viny je možné přičíst jednotlivému individuálu a na druhé straně kolik viny nese jeho minulé i současné prostředí. Radikální psychologové se pořád pokoušeli odejmout jednotlivému individuálu celou vinu s tím následkem, že deklarovali každé lidské jednání jako „zaviněné druhými“.

Jak se zdá, byli by o naší mladé matce tvrdili, že nemůže za to, že se poddává záchvatům zlosti, protože byla jako dítě svoji matkou velmi roz-mazlována, zatímco její otec byl velmi přísný a názorně jí předváděl model přehřívého člověka. Podle toho jsou tedy za týrání tohoto dítěte nepřimo vinni jeho prarodiče, a ne matka.

Takové úvahy vedou k velmi klamným závěrům, neboť je-li chování a jednání jednotlivce skutečně tak plně závislé na jiných, blízkých osobách, pak musí být chování těchto blízkých osob zase určeno jinými osobami, takže bychom při všech hrůzných činech našli jenom řadu nevin-ných, kteří by svoji vinu mohli přesunout na ty vzdálené „jiné“. Je to starý deterministický princip, který se sám dovádí až k absurdnosti, neboť existuje-li nějaká lidská vina, tak existuje pro všechny, neexistuje-li, neexistuje pro nikoho.

Proto neplatí relace:

Čím méně viny nese jedinec, tím více viny nese okolí, a naopak – jak se dlouhou dobu mylně věřilo – ale platí relace:

Čím méně viny připadá na jednotlivce,

tím méně viny připadá na okolí,

a čím více může být jednotlivce vinen,

tím více může být také vinno okolí.

Prohlašme tedy naši matku vinnou tím, že řekneme, že se mohla při všem vzteku ovládnout do té míry, aby dítě neutrpělo žádné vážné újmy, a pak jsme také ochotni uznat vinu prarodičů, a sice ne vinu na týrání onoho dítěte, ale na chování jejich dcery a vzorech, které jí byly doma nabídnuty.

Důležitější než všechny ty tahanice kolem viny či nevinny je ale otázka,

k jakému smysluplnému cíli by mohla tato vina vést – co by tedy mohlo udlít jednotlivé individuum ze své viny (a dokonce z viny svého ohlolu). A zde vnímáme jen mlčení, když se ptáme horlivých zástupců psychologické teze zproštění viny – kdo popírá vinu, musí také popírat velmi pozitivní konsekvence viny.

Tak dochází k nebezpečnému paradoxu, že psychologové zproští některé osoby viny proto, aby je ušetřili negativních konsekvencí (trestů), ale vezmou jim přitom nechtěně také možnost pozitivních konsekvencí. Osoby, zproštěné viny, které možná vyjdou beztrestně, musí ale přesto nadále žít s objektivní skutečností a se subjektivní stísněností ze své viny; nejsou v žádném případě šťastné, neboť „psychologické výmluvy“ neuklidní jejich svědomí. A determinace, které byly použity k jejich zproštění viny, jim dávají jenom pocit neodpovědnosti.

Psychoterapeut by měl mít proto dost odvahy na to, aby uznal vinu jako takovou, totiž jako podstatnou součást našeho života, která, jako každá jiná, má také svůj smysl. A jaký jiný smysl bychom mohli mít na mysli než vymazání viny nebo viníkův obrat, kterým je jeho vina zase napravená? Je možné si představit mnoho dobrých možností jak zacházet s vinou, pokud není bagatelizována falešně miněnou velkomyslností, která vinu neguje, aby jí zvládla. Vina se dá zvládnout pouze tehdy, je-li přiznána, a jestliže se viník díky své vině stal někým zcela jiným.

Mladá matka dosud nepřiznala svoji vinu; od začátku mi tvrdila, že k jejímu doznání u soudu došlo jen pod tlakem okolností a že A. ve skutečnosti upadl na horkou plotýnku sporáku. Já nejsem jejím soudcem, nemusím z ní vydolovat pravdu, ale jsem si jista, že mi jednoho dne všechno řekne. Mezitím mi už vyprávěla dost jiných příhod, při kterých byla také „vinná“ a u kterých jsme mohly začít s naší prací: hysterické záchvaty, dětské trucovány, impulzivní nepředložené jednání, zmatené plánování svého dalšího života a závažné afektivní reakce.

Příliš jsem se nezdržovala tím, abychom vyzkoumaly, odkud to vše pochází, neboť k čemu je jí platné vědět, jakých chyb se dopustili její rodiče. Chyby se bezpochyby staly, obzvláště rozmazlování ze strany její matky přispělo k rozvoji jejího hysterického charakteru.

Pozoruhodné totiž je, že rozmazlené děti jsou takřka náruživě po stále větší náklonnosti a pozornosti, nehledě na to, že se naučí prosazovat svoji vůli, jestliže si zvyknou „na nadměrnou konzumaci péče“, která má pak měřítka odchylující se od normy. Je tedy omyl věřit, že každé dítě, které se

velice rádo líás, které chce být ve středu pozornosti a ustavičně si dělá nároky na pozornost vychovatele, musí mít zřejmou snahu dohnat to, čeho se mu dříve nedostalo, tedy, že bylo rodiči zanedbáváno; může to být také pravý opak – totiž že dítě bylo příliš rozmazleno a vyžaduje stále víc a více péče; čím více se mu jí dostane, tím lépe. Výchovní poradci, kteří slepě holdují teorii, že dítě má potřebu dohonit nedostatek péče a doporučují v každém případě se věnovat dítěti více, mohou tímto doporučením značně ohrozit vývoj charakteru některých dětí.

Rozhodně se tedy v dětství naší mladé matky staly chyby, způsobené rozmazlováním, ale jsem velmi opatrná se o tom vyjadřovat. Tato žena jezdí téměř každou dovolenou do své vlasti k rodičům, se kterými si dobře rozumí a kteří při ní stáli i v oně těžké době, kdy se odehrával soudní proces. Mám jí tuto oporu zničit tím, že na matku či otce uvalím vinu? Na to nemám ani pomyslení, máme důležitější věci na práci než vyhrabávat chyby minulosti. Současnost musí být využita, budoucnost musí být utvářena.

Na začátku této knihy jsem mluvila o putování po hřebenovce, kterým je povolán psychoterapeuta, chce-li ho vykonávat zodpovědně. U případu č. 22 mě tedy čtenář může nyní doprovázet kousek cesty po stezce mezi dvěma propastmi a příležitostně pohlédnout vlevo či vpravo od cesty do hloubky.

Pohled zpět, do minulosti mladé matky, je takovým pohledem do hloubky a mohl by někoho zlákat, takže by sestupoval stále hlouběji a hlouběji, aniž by našel nějakou půdu pod nohama. Jsem přesvědčena, že bych se mohla po celé dlouhé čtyři roky, po které mají naše rozhovory trvat, jenom hrabat v těchto hlubinách minulosti, abych nakonec, zapletená do všech možných interpretací, nenalezla žádný vzestup k vyšším lidské svobody rozhodování. Možná, že bych pak jako poslední moudrost dokonce uvěřila tomu, že tato žena skutečně nemohla jinak než vtisknout svému synkovi horkou žehličku na zadeček a tím bych znovu naservírovala zpitvořený obraz psychologie, který byl nedávno rozpoznán jako nepravdivý. Ale moje velká učitelka – logoterapie – mě vyzbrojila silou k tomu, čelit kvůli pacientům pohledům do hloubky.

A tak opustíme dětství mladé matky a obraťme se k poslednímu rozhodujícím rokům a k přítomnosti.

Použila jsem pojmu „hysterický charakter“ a musím tento pojem blíže

objasnit, než dojde k nedorozumění. Neboť jak slovo „hysterický“, tak slovo „charakter“ mají v cítění lidu určitou zvláštní příchuť. Hysterický zaváná odstrašujícím, směšným chováním poblázněných osob ženského pohlaví a charakter značí nezměnitelné povahové rysy, které nám byly dány do vínku. Obojí ale není docela správné, neboť existují také velmi láskyhodní hysterikové, o nichž by se nikdo nedomníval, že jimi jsou, a existují také velmi obdivuhodné obraty – změny v základech charakteru, které by nikdo nepředpokládal.

K hysterii podává Frankl velmi jasnou definici¹⁶:

....bylo by třeba uvést tři podstatné charakterové znaky: 1) falešnost těchto lidí 2) chorobný egoismus 3) vypočítavá povaha. Tito lidé jsou falešní, a to znamená, že vše na nich působí jako přemrštěné, přehnané a to vše pochází z opaku, který se tím snaží vyrovnávat. Hluboce totiž trpí nedostatkem zážitků, to je to, co u nich vyvolává onu touhu po zážitcích. Může být, že vlastní pohotovost k sugesci, jsou tedy suggestivně ovlivnitelní, ale i pohotovost ke konverzi; to znamená, že mají schopnost projektovat duševní obsahy do vlastního organismu jako nemoc a je možné, že to je také kompenzace vnitřní chudoby, která je pro hysterika příznačná. K tomu přistupuje ještě vnitřní chlad, chladná vypočítavost, skutečnost, že u hysterika účel světí prostředky ve službě egoismu, a tak tento člověk působí stále teatrálně; vždycky přihlíží k tomu, aby zapůsobil a vše na něm je hrané a vymělkované.“

Protože je většinou způsob jejich chování adresován jiným lidem (to znamená, že předvádějí scénu před poslouchajícím nebo přihlížejícím publikem), mohou moudří a „talentovaní“ hysterikové inscenovat také pozitivní a dobré role, pokud to slouží jejich účelu, mohou se zdát sociitní, plnými porozumění, obětavými a velice přátelskými, když to považují za vhodné. Někteří vědí přesně, kdy nastal okamžik jejich velkého výstupu a varují svůj výstup dle publika a svých záměrů velmi mistrovsky, a to tak, že ze zdánlivé pravosti svých představení mají optimální výhody. Mnozí si poslouží také vlastním tělem, aby pokud možno názorně demonstrovali svoji pravdu; obzvláště pak mdloby, křečovitý pláč, výkřiky bolesti nebo také horečka, slabost, zvracení či ochromující hostejnost se hodí pro tyto účely. Čím lépe lze jinou osobou taktó oklamat, tím častěji se s ní taktó jedná, čímž hysterické osoby často mají v rukách celou rodinu, která stále myslí jen na to, aby splnila veškerá přání, která jim vidí na očích, jen aby nebyl produkován nový záchvat.

Ano, od egoismu a vypočítavosti této symptomatiky není daleko k vydirání, které hysterické osoby skvěle ovládají, a když to jinak nejde, vy-

hrožují sebevraždou nebo dokonce inscenují pokus o sebevraždu, což pak obměkčí i toho nejtvrdšího.

Komediantství, faleš a chladné uvažování nám ukazují hysterického pacienta, který, je-li prokouknut, působí jako člověk nanejvýš nesympatický. Ve skutečnosti je jeho vnitřní ubohost také nedostatek socializace. Ale hysterie je také z dosti velké části vyléčitelná, a sice ne tím, že se rozvíří historie jejího vzniku (což ostatně dělá hysterikovi velkou radost, protože tím může své zážitky z dětství znovu vyvolat a předvést je v různých osvětlených přehnané a překroucené před pozorným posluchačem – psychoterapeutem), ale jedině s pomocí výchovného procesu – převychováváním a „dovychováváním“, aby se tím podnítilo vnitřní zrání.

A zde docházíme zase k pojmu charakteru, který, jak bylo již řečeno, je naprosto formovatelný a flexibilní. Vyléčit hysterickou osobnost znamená školit její charakter.

Nejlépeším léčebným prostředkem by přirozeně bylo odejmout těmto výstupům zaměřeným na efekt jejich působivost. Tyto hysterické výstupy by však naráz nezmizely, ale stupňovaly by se ještě více, aby přece jen dosáhly oné žádané a teď jim odpírané působivosti. Kdyby se to podařilo hysterikovi okolí vydržet, a zůstat i u těžkých výstupů, např. u simulovaných tělesných zhrocení a demonstrativního, zkratkového ohrožení, zůstat bezstarostně pevným, byla by to dobrá šance jak toto hysterické, strojené chování dovést časem k zániku. Přesto ale musí být tělesná varianta na paměti, neboť často vedly přehřáté tepny, které měly šokovat člena rodiny, vracejícího se právě domů, skutečně ke smrti postiženého. Většinou je pro okolí těžké nedat najevo to, jak na ně působí ono vyděračské hysterické chování, neboť je velmi neschopné rozlišit, co je pravé a co ne a je enormním zatížením nechat hysterický záchvat bez povšimnutí a zůstat emocionálně nezáčastný, jako by se zachvat vůbec nekonal. To je totiž to ďábelské na té celé problematice, že se sama udržuje stále v chodu, protože hysterická problematika je zaměřena na cíl a také k cíli vede, což ji protože hysterická problematika je zaměřena na cíl a také k cíli vede, což ji zase posiluje a pacienta v jeho chování fixuje. Protože je ale tento účinek jen těžko redukovatelný nebo to není možné vyloučit, musí se pacient naučit vzdát se svých výstupů, i když slibují žádoucí účinek. Musí se naučit něčeho se zřítci, a tím začne jeho zralost, která jeho egoismus zatlačí do pozadí. Zachrání hysterika znamená naučit ho odříkání.

Po tomto exkurzu do fenoménu hysterie musí být čtenář varován před tím, aby diagnostikoval mezi svými známými samé hysteriky, neboť je třeba mnoho zkušenosti a fundovaného odborného vedení ke stanovení jednoznačné diagnózy a omyl může mít kritické následky. I já sama jsem